

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XXIII

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности, од 27. децембра 2016. године, на основу реферата Александра Ломе, редовног члана САНУ, Слободана Реметића, редовног члана АНУРС, и др Јованке Радић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

Александар Лома, редовни члан САНУ, проф. др Мато Пижурица, др Јованка Радић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, и проф. др Љиљана Црепајац

Г л а в н и у р е д н и к
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

Б Е О Г Р А Д
2 0 1 6

ЈОВАНКА РАДИЋ

МИЛЕТА БУКУМИРИЋ, *ОНОМАСТИКА ЦЕНТРАЛНОГ КОСОВА*,
Библиотека Ономатолошких прилога,
књ. 3, САНУ, Београд 2015, 298 стр.

Ономасџика централног Косова Милете Букумирића објављена је као трећа књига у едицији Библиотека Ономатолошких прилога Одељења језика и књижевности САНУ, покренутој 2010. године. Аутор је за живота рукопис књиге понудио за објављивање, дочекао позитивне рецензије и одлуку Одељења да се књига објави у поменутој едицији, али, на жалост, није дочекао и њено објављивање.

Књига доноси пописан, систематизован и анализиран комплетан, у изворној форми пренет ономастички материјал који је аутор прикупио у тридесет два централнокосовска насеља, укључујући и Приштину.¹ Грађа је бележена од говорника српског језика² од 1984. до 1990. године, што је период обележен тихим али сталним иселавањем српског живља с простора Косова и Метохије. Теренско истраживање је урађено под покровитељством и по инструкцијама Одбора за ономастику САНУ, начињеним у време кад је Одбором за ономастику руководио академик Павле Ивић, а организација теренског рада била поверена Светозару Стијовићу.

Грађа је тада прикупљана по читавом српском говорном простору, али је најпотпуније и најдеталније истражено Косово и Метохија, на чему је, по не-

¹ У књизи се не доноси грађа са југозапада ове области, из села „Слатина, Враголија, Кузмин, Бресје, Угљаре и Косово Поље, у којим је грађу бележио Алија Цоговић“, као ни грађа из села „Нови Бадовац у којем је грађу пописао Данило Стијовић“ (9). Не доноси се, наравно, ни комплетна антропонимија истраживаног становништва за градове Приштина и Обилић: у Приштини је обрађен узорак од 155 српских кућа (17), а у Обилићу „узорак од 335 српских кућа“ (106).

² Поред српских, истраживањем је обухваћено и 17 бошњачких кућа (четири досељене „крајем XIX века, а тринаест између два светска рата или по ослобођењу“), „две хрватске породице досељене после завршетка Другог светског рата“ (10; 289–291), бележи се и једно мађарско презиме (83), уз још покоји усамљен несрпски (и не-албански) антропоним чији је носилац породица или појединац који је у неком од истраживањем обухваћених насеља тада живео међу Србима.

писаним сведочанствима, инсистирао академик Ивић, док су само истраживање највећим делом обавили Светозар Стијовић и Милета Букумирић.³ Упутства за рад на терену усмеравају да се прикупе основни подаци о насељу и његовом становништву, да се попишу и у основним контурама опишу сва места с властитим именом (топоними), да се прикупе сва породична именовања (званична презимена и незванична, надимачка или ненадимачка по пореклу и карактеру), с подацима о броју породичних кућа, слави, пореклу, сродничким везама и сл., те да се прикупе лична имена, хипокористици и лични надимци. Реч је, дакле, о теренским истраживањима која задиру у све сфере живота – од најширег социјалног до најужег личног, док трагање за топонимима код испитаника неретко ствара сумњу да му се задира чак и у имовинску сферу. Да би таква теренска истраживања била успешна, неопходно је да истраживач поседује или достигне висок степен осетљивости за све што утиче на живот и стање међуљудских односа у датој заједници. То је морало бити нарочито важно за ономастичка истраживања на Косову и Метохији, где је српски живаљ био и остао изложен различитим врстама притисака од стране све бројнијих Арбанаса, обузетих шовинизмом и сепаратистичким идејама. Вероватно је да су та истраживања, која документовано приказују наглу промену етничке структуре становништва у многим селима централног Косова, могли и обавити једино они који су тамо поникли.

I. Први део књиге *Ономастичка централног Косова* носи наслов *Ономастичка грађа* (9–154), где се доноси микротопонимија и део антропонимије (породична имена), све груписано по насељима. Иза имена насеља (ојконим) следи језгровит увод, у коме се осликава географски положај, даје осврт на заснивање насеља, износе показатељи услова савременог живота (школство, здравство, електрификација, путеви и сл., а по потреби и статус насеља), изводи бројчано (по броју кућа) или на други начин изражена етничка структура, даје преглед структуре српског становништва (старинци и стари или нови досељеници, с податком о броју кућа и оквирно или прецизно израженом времену досељења и пореклу), просечан број чланова у српским породицама, етници и ктетик, и информатори. Следе делови с поднасловом *Топонимија* (азбучно уређен списак топонима, с описом локалитета) и *Презимена* (азбучно уређен списак породичних имена – примарна и секундарна презимена или надимци, уз податак о броју кућа, сродничким или родовским везама, осталим именовањима, пореклу и слави).

Показује се да је скоро половина истраживањем обухваћених насеља постојала још у средњем веку (наводе се помени места с почетка 14. и средине 15. века); нека су у прошлости засновали Черкези, које још Турци доводе на Балкан, а има и оних која су сасвим нова по постању. Наводи се, нпр., да су Ајвалију, једно од ретких села с именом несрпског порекла, основали Черкези средином

³ Уз њих, ономастичка истраживања делова тога простора била су поверена и Алији Цоговићу, Радиславу Пумпаловићу и Данилу Стијовићу, а главнина прикупљене грађе објављена је (и објављује се) на страницама часописа *Ономатолошки прилози*.

19. века; њих су сменили тзв. мухацири досељени из централне Србије, а кад је и „део Мухацира отишао за Турцима“ на њихова су места досељавани Срби, да би се „око 1965. и они почели исељавати“. За двадесетак година ту је број српских кућа смањен за половину (отишло 39, остало 38), док је укупан број кућа нарастао на 700 (стр. 24). На другој страни, село Девет Југовића је формирано „1922. године, а насељено Србима из централне Србије, Херцеговцима, Личанима и Црногорцима“ (стр. 62). Иако су имали добру путну мрежу, здравствену амбуланту, пошту и школу, Југовичани су се већ 1955. године почели расељавати, да би се након двадесетак година (1974) и у то село почели „досељавати Албанци, који су још у мањини“ (62). По свему судећи, притисцима и сеобама су најуспешније одолевала и одолевају многољудна српска насеља попут Грачанице, где су у време истраживања „Срби старинци“ чинили половину становништва (стр. 40).

У књизи изостаје било какав осврт на оно што сугеришу наведени примери, што је, свакако, последица ауторовог опредељења да не напусти домен упитником задатих циљева и лингвистичких чињеница, те и уверења да саме лингвистичке чињенице, посебно оне из домена ономастике, довољно добро сведоче о свим суштински важним аспектима живота на одређеном простору – посматрано дијахроно, или синхроно. Изложени подаци наговештавају и оно што ће се на томе простору тек дешавати, а што је довело до тога да данас у већини тада истражених села више нема живе српске душе.⁴

II. Други део књиге носи наслов *Семантичка и њворбена анализа* (155–291), где се издвојено анализирају *Тойонимија* (155–171) и *Анџиројонимија* (172–291).

1. Анализа топонима је спроведена најпре по семантичким (155–165), а потом и по структурно-творбеним критеријима (165–171). Семантичким критеријима је прикључен и критериј формулисан као „Позајмљенице у микротопонимији“ (163–164), на основу кога се издваја петнаест топонима који се сумарно одређују као „турцизми или облици из албанског језика“ (163). Девет топонима из те групе има адаптиране ликове, те се с правом у већини идентификују као турцизми (*Вакава*, *Газимесџан*, *Диванјол*, *Кајњак*, *Сарај*, *Ташлице*, *Ћуџуце*, в. стр. 163, фус. 53–56, 59–61), док се два (*Љугишија* и *Мераје*) тумаче као позајмљенице из албанског. Ту се аутор позива на албанолога Ndreca (в. Литература, 294), иако је неспорно да у основи албанизованог *Љугишија* стоји српско *луг* (← „прасл. **logъ* ‘шума (обично ниска и/ли низинска, уз воду)’“),⁵ одакле мора бити и „албанско *lug* ‘dolina’“

⁴ Примера ради, у селу Девет Југовића данас (2. мај 2016) постоје само две српске куће, с укупно девет лица. Масовније исељавање је почело током и након НАТО агресије 1999. године, али се већина иселила после 17. марта 2004. године: „kada su videli šta se dešava u Čaglavici i drugim srpskim sredinama, gde Albanci pale srpske kuće, odlučili su da napuste selo u naredna dva dana“ (<http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/>).

⁵ Александар Лома. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд : САНУ, 2013, стр. 136.

(163, фус. 57),⁶ док се *Мераје* („живе“ у два села /33, 127/) најпре може тумачити као мн. од турцизма *мераја* (уп. „*mëra, merāja f* (ар.) *utrina, ledina, pašnjak* [...] < тур. *mera* < ар. *mārā*“),⁷ присутног и у албанском (уп. „алб. *mera, -ja* ‘рашњак, *utrina*“; 163, фус. 58). По свему судећи, посредством албанских уста могло је доћи укупно шест топонима (стр. 64): три су у свему албански (*Ара кишес, Вора шкијаве* и *Прони е кишес*), два су српско-албанска мешавина (*Љугу е кишес, Л’угу мол*), док је један тек протрчао кроз албански (*Љуг Милица*).

На ту смо скупину топонима пажњу обратили с претпоставком да би они могли послужити као илустрација односа између словенских и албанских језичких елемената у топонимији централног Косова. И заиста, бројчани односи (од „око 500 микротопонима“ пописаних у 32 централнокосовска насеља на позајмљенице из албанског не опада ни један читав проценат) показују да је удео албанског у централнокосовској топонимији, сакупљаној у време кад су се Срби под различитим врстама притисака масовно иселјавали а Арбанаси множили и досељавали /1984–1990/, те постали већински народ у многим до-тад претежно или чисто српским насељима, – сасвим занемарљив. Можда стоји могућност да аутор није препознао покоји несловенски елеменат у анализираној топонимији,⁸ али неспорна остаје чињеница да преко 90% топонима с простора централног Косова чине речи словенског порекла, тј. топоними грађени од српских језичких средстава. Ако топонимија сведочи о простору и људима што су га насељавали у прошлим временима, онда не може бити спора око тога који је народ, у даљој и у ближој прошлости, живео на простору централног Косова.

2. За разлику од топонимије, којој својствена јој статичност придолази од природе „предмета“ за које су топоними везани (места у простору), и која стога по правилу сведочи о прошлости простора на коме је потврђена, антропонимију чини више различитих скупина имена везаних за изразито динамичне „предмете“ (људске јединке, породице, родови), чија је заједничка карактеристика несталност у времену и покретљивост у простору. Овде је, уз то, присутна и зависност од тога да ли је реч о властитом имену које се добија чином именовања или о имену које се стиче, што је уједно и основ поделе антропонима на лична имена, хипокористике и надимке, а унеколико и основ разлика између породичних презимена и надимака.

Главнина другог дела књиге *Ономастика централног Косова* посвећена је антропонимији (172–291). Након језгровите лингвистичке анализе породичних именовања (*Презимена /172–175/* и *Породични надимци /175–177/*) пописаних у првом делу књиге, следе детаљни регистри и неједнако детаљна анализа

⁶ Ауторова склоност да поклони поверење албанским лингвистима, и то упркос томе што му је њихова пристрасност у приступу језичким чињеницама морала бити позната, указује на његову врло изражену непристрасност у приступу грађи коју анализира.

⁷ Abdulah Škaljić. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo : Svjetlost, 1979: *мера* (458).

⁸ Од аутора оваквих ономастичких прилога, чији је основни циљ представљање на терену прикупљење грађе и њена систематизација по лингвистички релевантним критеријима, и не очекује се одгонетање порекла речи и залазак у етимологију.

мушких и женских личних имена, хипокористика и надимака, као и регистри антропонима издвојени испод наслова *Анџројонимија сѣановнишѣва хрвајске националносѣи* (двадесетак антропонима везаних за укупно осам лица, 289) и *Бошњачка анџројонимија* (антропоними везани за 49 мушких и 50 женских лица, 289–291).

Анализа мушких личних имена чији су носиоци Срби спроведена је по углавном устаљеним принципима: најпре се анализирају изворно српска (/ словенска) имена, а потом и имена страног порекла. У анализи изворних имена даје се сумаран преглед основа које учествују у сложеним мушким именима (*Основе њрвог дела сложенице* и *Основе друге сасѣавнице сложених имена*, 177–179), следе малобројна *Имена с ѣрефиксима*, а иза њих „скраћена мушка имена“ и имена изведенице. У анализи изведених имена најпре се издвајају суфикси (*Грађење мушких имена извођењем*, 180–181) а потом и основе (*Основе за суфиксацију*, 181–183). Имена страног порекла се групишу по језицима из којих потичу (*грчког ѣорекла, хебрејског, лајѣинског, руског, румунског, мађарског*).

Посебно је вредан регистар мушких личних имена, где се, као и у регистрима других имена (женска лична имена; мушки хипокористици, женски хипокористици; мушки надимци, женски надимци), доносе изговорни ликови имена забележени од носилаца различитих српских дијалеката. Наиме, подаци о пореклу испитиваног српског становништва говоре да је, уз већинске Србе старинце, у насељима централног Косова у време истраживања (1984–1990) или неколике деценије пре живело становништво досељавано у последњих 60-ак година из скоро свих српских крајева: из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Лике, Кордуна, Баније, Славоније, Војводине и централне Србије. Тамо су се, дакле, и то углавном по селима, били стекли носиоци свих српских дијалеката. Важно је имати у виду и то да су поједина села формирали и у њима деценијама живели само досељеници (уп. податке о пореклу српског становништва у селима Девет Југовића, Лазарево, Лебане и Орловић), што им је, свакако, омогућавало чување сеобом пренесених говора. Иако на томе простору нису рађена дијалектолошка истраживања која би то и потврдила, неке од карактеристика антропонима указују на то да је ту био формиран и релативно дуго одржаван својеврсни дијалекатски мозаик, битно различит од дијалекатских „мешавина“ које стварају необразовани (или мање образовани) слојеви становништва у градским срединама,⁹ и без контактних прелаза својствених аутохтоним дијалектима једнога језика.

Међутим, кад су у питању лична имена, дијалекатске се разлике препознају само у забележеним акценатским ликовима на терену сабраних имена (нпр. *Илија, Илија, Илѣја*; или *Слѣвиша, Славѣша, Слѣвиша, Слѣвиша, Славѣша*), што се може тумачити као показатељ изразитог јединства српског именослова, у коме је дејству дијалекатских разлика подложно само оно што у језику као систему не носи нарочито значење. У завршном делу целине посвећене мушким

⁹ Мислимо на мешавине које настају у условима живота и рада који подразумева свакодневну упућеност на људе другачијих језичких навика, под битно јачим дејством језичког стандарда.

личним именима аутор доноси врло корисну и занимљиву табелу (Табеларни преглед мушких имена, 199–203), што је, у ствари, контрастивни преглед имена надеваних у распону од преко пет векова на безмало истом простору (Имена из пописа 1455. године, Имена предака и Послератна имена). У посебној је колони издвојен списак мушких личних имена која је носило само једно лице на истраженом простору („Имена која се нису поновила“), као и списак имена „која су се поновила преко 50 пута“. Ти спискови јасно указују на вишевековну стабилност српског именослова, која се одржала упркос променама језичких навика и обичаја, одражених, поред осталог, у релативно ретким понављањима имена у 15. веку и изразито честим у савременом именослову.

При самом крају антропонимске скале стоје хипокористици као изразито жива скупина имена, код којих дијалекатски условљене разлике нису видљиве само у акценту, већ и у другим компонентама имена. Хипокористици пописани на простору централног Косова (225–273) привлаче пажњу не само по бројности (за „6239 мушкараца забележена су 622 лична имена и 688 хипокористика“, 225) већ и по разноликости. Показује се да у обликовању хипокористика, у чијој основи стоје различити делови личнога имена – повезани, неповезани, удвојени или фонетски модификовани (нпр. *Љуба*, *Љуби*; *Биша*, *Биба*, *Буби* од *Љубиша*), учествују сви вокали сем *у*: поред *Акса* / *Аксо*, *Свеџа* / *Свејџо*, *Мира* / *Миро*, или само *Гиша*, *Рада*, *Сава*, *Тиса* и сл., бележе се хипокористици на *е*, типа *Виле* (: *Виломир*), *Владе* (: *Владимир*), *Гуџе* (: *Драгутин*), *Иле* (: *Илија*) и сл., мада су најбројнији хипокористици на *и*, који су, по свему судећи, на простору Косова и Метохије настали и живели као изворна хипокористичка форма (*Анди* од *Андрија*, *Бани* од *Бранислав*, *Бини* од *Љубинко*, *Боги* од *Богдан*, *Богић*, *Богољуб* и др.).¹⁰ Поред ових модела, потврђена су и многа хипокористична образовања у којима учествују различити суфикси (нпр. *-ица* у *Богица* од *Богдан* и *Богић*; *-ја* у *Заја* од *Златибор* или *Гоја* од *Драгољуб*, односно, *-јо* у *Рајо* од *Радован*; *-ка* у *Жика*, *Бока*, *Нока*, *-ки* у *Баки*, *Бики*, *Маки*, *-ко* у *Бајко*, *Бишко*, *Вијко*; итд.). Већ и ово неколико примера показује да су варијације завршног вокала присутне и код многих суфиксалних форми (уп. *-ја*, *-јо*; *-ка*, *-ки*, *-ко*), при чему се једино оне на *и* не бележе и међу личним именима.

Указаћемо, најзад, и на један врло поучан детаљ, који добро сведочи о ауторовом изразито фином осећају за језик и за језичке норме које владају у међуљудским односима. Наиме, у уводу поглавља посвећеног личним надимцима (173–288) саопштава се следеће:

„Приликом бележења ономастичке грађе на терену није се инсистирало на исцрпности надимака. У ситуацијама кад се информатор снебивао да каже надимак због тога што је увредљив или непријатан, прелазило се преко тога и бележила су се друга имена. У раду не фигурирају надимци који се могу идентификовати као пејоративи, који се не јављају у

¹⁰ Аутор упућује на рад *О хипокористцима на -и у Метохијском (Пећком) Подгору*, из пера Светозара Стијовића (Јужнословенски филолог XXXVII: 255–263).

облику вокатива, који се односе на неко треће лице. Бележе се надимци које су носиоци прихватили, који су се одомаћили, који се редовно користе у локалној комуникацији, који су у локалној комуникацији у многим случајевима у потпуности потиснули лично име“ (273).¹¹

Боље од многих теоријских учења, ови редови сведоче о томе шта је написана лексичка норма и на који начин језик повлачи разлику између употребом нормираних речи, на једној страни, и ненормираних речи или околионализма, на другој – што се не тиче само личних надимака, већ свих форми које стварамо и користимо да бисмо њима у датим околностима означили ситуативно одређено лице.¹² То говори да увиди до којих се долази у наизглед периферним лингвистичким истраживањима могу бити важни за разумевање појединих системских појава, те и да је у приступу деловима система потребно имати у виду и језик као целину.

Цитирани редови истовремено откривају истраживача који је и у научном раду подразумевао то да принцип људскости, тј. Добра или доброте као бриге о другим људима не може бити подређен било ком научном циљу.

*

Књига *Ономасџика централног Косова* по много чему, а пре свега по богатству грађе и по занимљивим, у неким деловима посве оригиналним анализама, представља вредан допринос српској (и словенској) ономастици, србистици, славистици и лингвистици уопште, али и другим наукама које се ослањају на резултате ономастичких истраживања. Без обзира на судбину која је намењена српском народу овога дела Косова, материјал сабран у књизи *Ономасџика централног Косова* остаје спомен коме ни време ни туђа рука неће моћи наудити.

¹¹ Напомињемо да сличних препорука нема у писаним инструкцијама Одбора за ономастику САНУ.

¹² Да имају ту врсту осећаја за сопствени језик, (лингвисти-)феминисти не би ни помислили на то да се говорне форме типа *психолошкиња* / *психологиња* / *психологица* или сл., које не користимо у ословљавању (уп. *учитељице!*, *васпитачице!*, *докторка!*, али не **психолошкиња!*, **психологице*), али их спонтано (каткад и шаљиво или подругљиво) стварамо да бисмо у неформалним ситуацијама упутили на референтно („треће“) лице женскога пола, – декретом могу пустити у јавност и користити као да су „нормализоване“, тј. општом употребом нормиране речи.